

Doekle Terpstra

WAAR HET VISIOEN VERDWIJNT,

VERWILDERT HET VOLK

Titus Brandsma Instituut | Valkhof Pers

isbn-10: 90 5625 227 5

isbn-13: 978 90 5625 227 4

© 2006 by Titus Brandsma Instituut, Nijmegen | Valkhof Pers, Nijmegen

Omslagontwerp: Brigitte Slangen

Opmaak: Peter Tychon, Wijchen

Omslagillustratie: Annette Jasperse, Naar het licht, 2003 (70 x 100, acryl op doek)

Verspreiding in België:

Maklu-Distributie, Antwerpen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint or any other means without prior written permission from the publishers.

INHOUD

1. Het verhaal gaat... 7
 2. Wat is er gaande? 13
 - Verantwoordelijkheid 14
 - Nieuwe vormen 17
 - Groei 18
 - Bestemming 19
 3. De goede dingen doen 23
 - Wegwijzers 24
 - Leiderschap 26
 4. Inspiratie 29
 - Niet weten 29
 - Deel van een groter geheel 31
 5. Samenvattend 35
- Noten 37
- Over de auteur 38

De paginanummers zijn die van de oorspronkelijke, gedrukte uitgave.

De hier uitgegeven tekst is uitgesproken als Titus Brandsma Lezing 2006.

1
Het verhaal gaat...

Het verhaal gaat... Zo luidt de eenvoudige titel van de serie boeken van Nico ter Linden. Een prachtige interpretatie van de bijbel, waar in eigentijdse bewoordingen het grote verhaal vertaald wordt naar de complexe tijd van vandaag.

Bij nadere doordinking is die titel een juweel – een geloofsgetuigenis in drie woordjes. Het verhaal gaat... Ik heb bij gerucht vernomen... Een bijna terloopse titel die ons zou kunnen wijzen op de idee dat mensen door de geschiedenis heen op zoek zijn geweest naar zin, naar bestemming, naar een antwoord op de vraag wat hen onderling verbindt, wat hen drijft in het leven. Ter Linden lijkt te willen zeggen dat de eeuwigheid niet alleen iets is van de toekomst, maar dat wij er al deel van uitmaken. Het zijn de verhalen van toen die eeuwigheidswaarde hebben, en die wellicht het kompas vormen voor vandaag.

Toen al, zo lang geleden, al bij de aanvang, de wording van onze aarde werden wij geroepen, uitgedaagd, uitgenodigd om er voor el-kaar te zijn. Toen de Eeuwige die alomvattende vraag stelde, ‘Adam, mens, waar zijt gij?’ en de verwijzing maakte naar ‘uw broeders hoeder’, werd een antwoord gegeven op de vraag wat verantwoordelijkheid betekent. Al in de metafoor van het scheppingsverhaal werd het visioen uitgetekend hoe een duurzaam bestaan vorm kan krijgen. Adam, mens, jij kunt alleen maar tot je recht komen in verbinding met de ander (de Ander). Jij kunt en mag, misschien wel moet antwoord geven op de omstandigheden die op jouw levenspad komen. Adam, en al de anderen die volgden – Abraham, Mozes, David, Jezus, de profeten, Gandhi, Mandela, Bono – zij allen weerspiegelden de zoektocht die mensen aan het ondernemen zijn. Het verhaal gaat..., ik heb bij gerucht vernomen dat een bron richting geeft aan mijn bestaan. In een leven vol van vallen en op-staan mag ik erop vertrouwen dat ik mijn vizier op de sterren mag richten.

Wat een fascinerend mooie titel: Het verhaal gaat... Het is een stroom van verhalen, metaforen, visioenen, dynamiek, vitaliteit die op mogelijkheden wijst van zin en een verantwoord en duurzaam bestaan. Woorden die het grote geheim van het leven niet ontrafelen, maar die het mysterieuze volop respecteren... Ik heb gehoord dat er een niet te begrijpen, mysterieus, levensgroot geheim is dat eeuwigheidswaarde heeft. En dat gerucht blijft maar bestaan. Het houdt maar niet op. Dat levert een verhaal op dat fundament geeft: wij maken deel uit van de Eeuwigheid – van toen, van nu en van morgen.

En laten we ook niet alles willen begrijpen. Want zoals Harry Kuitert het al formuleerde: ‘alle spreken over boven, komt van beneden’.¹

Het besef dat ik deel uitmaak van de Eeuwigheid heeft mij, als protestant, veel verplichtende, pretentieuze bevindingen opgeleverd. Doekle, waar ben je?! Het opperwezen dat continu over mijn schouder meekijkt en mij bestraffend tot de orde roept als de schoolmeester met het liniaaltje in de hand. Een beeld van absolute, bijna zwaarmoedige Almacht. Het beeld van hijgerigheid voor de startlijn van de marathon. Na het startschot geen pas op de plaats meer maken, maar de eindstreep halen zonder om te zien.

Pas later is de relativering gekomen en kwam er ruimte om het absolute, exclusieve waarheidsdenken los te laten. Jan Greven, oudhoofdredacteur van Trouw, vertelt in *De bijbel van mijn jeugd* wat hij in zijn leven aan spiritualiteitsontwikkeling heeft doorgemaakt. Daarin herken ik mij zeer.²

In Matteüs 13 staat het prachtige verhaal van de zaaier. De zaaier die het zaad uitstrooit op harde, rotsige bodem, in goede aarde, op alle plekken waar zaad maar kan vallen. Ik heb altijd gedacht dat ik moest zaaien door hard te werken, de wereld op mijn schouders mee te torsen, totdat ik erachter kwam dat de zaaier het perspectief is. Het woord wordt uitgezaaid, de beelden, het visionaire levensverhaal, de uitnodiging om stem te krijgen, tot bestemming te komen. Het is een uitnodiging om tot leven te komen. Het kan verwaaien in de wind, op de rotsen vallen en afsterven. Maar soms ook komt het tot leven en levert het een weldadig perspectief op. Huub Oosterhuis schreef een boek met de titel *Zien soms even*.³ Soms even zien... dat is waar mensen naar op zoek zijn: naar verbinding, be-trok-kenheid op elkaar, houvast. Soms moeten de bronnen van eeuwigheidswaarde (wat dat dan ook moge zijn) even gezien worden. Laat dat maar gebeuren, laat het maar los – en laat het wonder maar geschieden dat het af en toe beklijft. Misschien zit in dat gewone, dat alledaagse het wonder van Gods eeuwigheid opgesloten.

Naar aanleiding van de gelijkenis van de zaaier dichtte Willem Barnard:

*Een zaaier ging uit om te zaaien
bij zaaide zo wijd als de wind,
zo wijd als de winden waaien
waar niemand een spoor van vindt.*

*Een deel van het zaad ging verloren,
een deel van het zaad werd brood,
maar niemand weet van te voren
de weg van het zaad in de schoot.*

*Het wordt op de wegen vertreden,
het valt in een vruchteloos graf,
het sterft aan de doornen beneden,
de vogels van boven af.*

*De lage, de hoge gevaren
bedreigen het kiemende graan,
maar soms kan het openbaren
de zjn van het aardse bestaan.*

*Er is geen verwachting van leven,
tenzij in de dood van het zaad,
wij moeten de aarde vergeven
dat zij ons sterven laat.*

*O Zaaier, ga uit om te zaaien
de kiem waaruit leven ontstond,
zo wijd als de winden waaien
en maak ons tot moedergrond!⁴*

Op deze wijze kijken naar wie je bent, geeft oneindig veel ruimte en levensperspectief. Ik snap er bij wijze van spreken maar heel weinig van, maar toch ben ik ervan overtuigd dat er bij voortduring en door al die verhalen heen een appèl op ons wordt gedaan om er met zelfvertrouwen te zijn. Dat we worden uitgenodigd onze talenten te ontplooien – voor onszelf,

maar ook ten dienste van de Ander. Dat we een belangwekkend deel uitmaken van de geschiedenis.

Ubuntu – Een Zuid-Afrikaans woord dat ik laatst tegenkwam. Een prachtig woord dat staat voor: ik ben een mens door mijn verbondenheid met anderen. Of ook: ik besta omdat jij bestaat.

En een derde interpretatie die je eraan kunt geven is: opkomen voor een ander is opkomen voor jezelf.

Met andere woorden: dit woord staat voor de essentie van ons bestaan:

- mensen hadden mensen nodig,
- mensen hebben mensen nodig,
- en mensen zullen mensen nodig blijven houden.

Dat is het referentiekader voor de samenleving van vandaag en voor de samenleving van morgen. Daarin zit opgesloten dat mensen er niet alleen voor zichzelf zijn, maar dat ze in verbinding staan met elkaar – en dat aspect van verbinding houdt tegelijk verantwoordelijkheid in.

Solidariteit is vorm geven aan verantwoordelijkheid. Er is de afgelopen jaren veelvuldig gesproken over het begrip ‘verantwoordelijkheid’. Het is vooral ook politiek misbruikt. Er is te veel de associatie opgeroepen dat het bij verantwoordelijkheid gaat om het herstel van zelfredzaamheid. Dat is zeker een aspect van verantwoordelijkheid, maar het isoleren tot deze interpretatie miskent de werkelijke essentie: wederkerigheid. Het gaat er niet alleen om dat je jezelf verzekert van werk, sociale zekerheid, zorg, pensioen, inkomen; het gaat er ook om dat je oog blijft houden voor wat de consequenties van jouw handelen zijn voor de ander. Dat betekent vorm geven aan solidariteit om houdbare stelsels van zorg, pensioen en dergelijke te handhaven; daarmee wordt beschermd wat kwetsbaar is.

Het lijkt er vaak op dat het begrip solidariteit erodeert. Dat het zijn beste tijd heeft gehad, dat het vooral iets is van vroeger. Of is het, zoals zo vaak, de schijn die bedriegt?

2 *Wat is er gaande?*

Het Sociaal en Cultureel Planbureau steekt regelmatig een thermometer in de Nederlandse samenleving en rapporteert daarover. Een diagnose uit recente metingen kan kort worden samengevat als: ‘Met mij gaat het goed, maar met ons gaat het de verkeerde kant op.’⁵ Er is veel persoonlijke tevredenheid over de eigen levenssituatie en tegelijk grote zorg over een aantal sociale ontwikkelingen. Deze zorg hangt onder meer samen met de verharding van onze samenleving (intolerantie), het opgefokte klimaat (agressie, prestatie-druk), de privatisering van maatschappelijke instituties, het afbreken van de verzorgingsstaat, de fragmentering van de samenleving, en een voortdurend afnemend vertrouwen in de overheid en met name in het regeeringsbeleid.

In verschillende maatschappelijke sectoren zoals onderwijs, zorg en publieke diensten is er een toenemende spanning gegroeid tussen persoonlijke idealen, de professionele passie, de verhoopde arbeidsvreugde en de beroepseer aan de ene kant, en het op cijfers gestuurde afrekenklimaat en eenzijdige accent op de bedrijfsvoering aan de andere kant.⁶

Een ander gegeven: onlangs werd uit onderzoek van de Radboud Universiteit bekend dat 80% van de jongeren af en toe bidt.⁷ Niet tot een God, maar tot ‘een kracht, of iets hogers’. Er wordt gebeden tot iets waarvan ze zelf ook niet weten wat het is.

Wat deze twee voorbeelden gemeen hebben, is dat mensen kennelijk op zoek zijn naar een antwoord op de vraag wat verbindende waarden zijn. Naar iets wat betekenis geeft aan werk, aan bestaan. En kennelijk bestaat er ongerustheid over de wijze waarop dat op dit moment wordt vormgegeven.

Het politieke en maatschappelijke signaal van de Museumplein-demonstratie op 2 oktober 2004 was dat burgers het gevoel hebben dat de sociale samenhang op de tocht staat. Het gaat met mij misschien wel goed, maar zijn wij er nog voor elkaar? En worden wij daarin gesteund? Is er nog een overheid die als een schild wil staan voor het kwetsbare? Is er nog die lange arm van geborgenheid en herkenning om ons heen – zoals Ahmed Aboutaleb het zo mooi heeft uitgedrukt. Er lijkt vervreemding te zijn opgetreden, onverschilligheid. Het is de vraag of dit te maken heeft met het feit dat het begrip ‘verantwoordelijkheid’ in zijn oorspronkelijke betekenis is geërodeerd. Of het niet te veel in de context van zelfredzaamheid is komen te staan. Ik ben geneigd om hierop ‘ja’ te antwoorden.

VERANTWOORDELIJKHEID

In mijn visie versterkt het huidige overheidsbeleid de genoemde ontwikkelingen. Het neoliberale geloof heeft als credo: ‘alle initiatief bij de markt en de burger’. Er wordt gekoerst op maximale marktwerking, privatisering, keuzevergroting, ‘professionalisering’ en afrekenen op financiële targets. De menselijke maat is daarbij zoekgeraakt.

Institutionalisering leidt tot een afname van het gevoel van eigen verantwoordelijkheid. Professionalisering die doorschiet leidt tot een afname van persoonlijke betrokkenheid. Ik denk dat we veel verantwoordelijkheden hebben geïnstitutionaliseerd, in handen gelegd van autoriteiten, en daarmee voor onszelf een alibi hebben ge-creëerd om weg te vluchten van die verantwoordelijkheid – in de buurt, op het gebied van zorg, in onderwijs, opvoeding,

enzovoort. Anderzijds maakt het ook dat mensen hun verantwoordelijkheid niet meer kunnen nemen, omdat de eigendomsvraag niet meer ge-steld wordt. Wie verantwoordelijkheid neemt, eigent zich als het ware een deel toe van iets wat we juist in handen hebben gelegd van autoriteiten. Op het gebied van zorg, sociale zekerheid, medezeggenschap, veiligheid, onderwijs – als we alles hebben toevertrouwd aan professionals, aan regels, aan toezicht, dan ontkennen we als het ware de eigen verantwoordelijkheid en gaat er vanzelf onverschilligheid en vervreemding optreden. In de bevindingen van het Sociaal en Cultureel Planbureau gaat een roep schuil om de eigendomsvraag aan de orde te stellen en verantwoordelijkheid te herstellen.

Er wordt de laatste tijd veel geroepen om leiderschap; daar voelen we kennelijk een tekort aan. Maar je zou net zo goed de vraag kunnen opwerpen: gaat leiderschap niet hand in hand met burgerschap? Zijn dat niet twee aspecten die onlosmakelijk bij elkaar horen?

Het herstellen van verantwoordelijkheid in de authentieke betekenis van het woord, betekent enerzijds dat wij als burgers uitgedaagd en aangesproken mogen worden op ons doen en laten ten opzichte van elkaar, maar anderzijds dat de overheid dient als schild voor het kwetsbare. Krachtig, maar wel als resultante van het maatschappelijke debat. De kracht van de democratie, de vitaliteit van de samenleving zit in de samenleving zelf. Bij burgers en bij dragende organisaties van burgers. Het concept van de civil society – je zou ook kunnen zeggen: het principe van subsidiariteit of soevereiniteit – is van groot belang voor samenhang en betrokkenheid van burgers in onderling verband. Het is vorm geven aan gemeenschap. We zullen weer moeten leren dat samenleven oneindig veel meer is dan Haagse besluitvorming op één vierkante kilometer.

Juist op dit thema moet ik constateren dat het huidige kabinet weinig vrienden heeft gemaakt. Het maatschappelijk middenveld voelt zich miskend, niet serieus genomen – het is verwaarloosd. Het mag duidelijk zijn: ik pleit voor een krachtig herstel van het maatschappelijk middenveld.

*Mens zijn, dat is verantwoordelijk zijn.
Dat is schaamte voelen bij ellende waarmee je niets te maken
lijkt te hebben.
Dat is trots bij een overwinning die makkers van je hebben
behaald.
Dat is het gevoel hebben dat je door je steentje bij te dragen,
meehelpt bouwen aan de wereld.⁸*

Voor mij is het een menselijke opdracht om verantwoordelijkheid te nemen ten opzichte van elkaar, en om daaraan diepere waarden te verbinden dan oppervlakkige motieven als geld of goed. Ik geloof in een samenleving die gedragen wordt door burgers zelf en door organisaties van burgers. Verantwoordelijkheid dragen wordt vaak verbonden aan het gevoel van: een zure plicht. Maar misschien is het wel een uitnodiging om tot leven te komen, om te groeien.

Dat leidt tot de vraag: hoe zorgen we ervoor dat mensen zich weer verantwoordelijk weten en meedoen? Het antwoord is voor mij niet een terugtrekkende overheid die alles op je bordje gooit en zegt: nou mag je zelf voortaan kiezen. Het antwoord ligt wel in het idee van Ubuntu: het dorp is niet van de chieft. Zo zijn organisaties niet van de directie en is ons land niet van de regering – die bestuurders zijn er straks niet meer, maar die moeten er wel voor zorgen dat er na hen een bloeiende gemeenschap verder kan. Lao Tse sprak daar vijf eeuwen voor Christus al wijze woorden over:

*Anderen zijn afhankelijk van u; die wetenschap leidt gemakkelijk tot eigendunk.
U bent afhankelijk van anderen; dat maakt u waarschijnlijk bescheiden.
Maar het besef van wederzijdse afhankelijkheid schept verbondenheid, solidariteit en maakt grootmoedig.⁹*

Zo bezien verwijst de scheppingsmetafoor uit de bijbel naar de menselijke opdracht om niet onverschillig te zijn voor wat de samenleving brengt. Sterker nog, het is een pleidooi voor het omgekeerde: zorg ervoor dat je verschillig staat in de samenleving. Als mens kun jij het verschil maken, maar alleen als je bereid bent om je talenten in te zetten. Je wordt uitgedaagd om als mens tot heelheid te komen en om als rentmeester heelheid te creëren. Jij kunt de stroom in de rivier verleggen, zoals Bram Vermeulen dat dichtte:

*Ik heb een steen verlegd in een rivier op aarde.
Nu weet ik dat ik nooit zal zijn vergeten,
ik leverde 't bewijs van mijn bestaan.
Omdat, door het verleggen van die ene steen,
de stroom nooit meer dezelfde weg zal gaan.¹⁰*

NIEUWE VORMEN

Solidariteit leek een tijdje uit de mode, maar solidariteit is menselijk en van alle tijden. Medemenselijkheid, compassie – het zijn wezenskenmerken van de mens.

Vertegenwoordigers van mijn generatie zijn kritisch over het waarden- en normenbesef van jonge mensen. Bovendien zou het solidariteitsgevoel onder druk staan. Alleen al vanuit bovenstaande gedachte waag ik dat te betwijfelen. Solidariteit is van alle tijden, maar het verandert van vorm. Ik heul niet mee op de golven van het cultuurpessimisme. Ik zie in de werkelijkheid van alledag prachtige vormen van authentieke solidariteit ontstaan. En dat levert mij het idee op dat ik wellicht zelf deel van het probleem ben.

Volwassenen begrijpen nooit iets uit zichzelf, en het is voor kinderen erg vermoeiend om altijd alles aan ze uit te moeten leggen.¹¹

Mijn betrokkenheid bij de samenleving is deels afgekocht door een variëteit van lidmaatschappen aan te gaan. Van vakbond tot politieke partij. Van kerk tot Greenpeace. Van Amnesty International tot Natuur en milieu – in zekere zin zijn het afgekochte vormen van verbondenheid.

Jonge mensen kiezen voor andere vormen van verbinding, veelal zonder lidmaatschappen, maar wel door te dóen. Deel uitmakend van community's, positief van aard. Zo biedt het onderwijs in de snel globaliserende wereld een geweldige mogelijkheid om stage te lopen in andere continenten, bijvoorbeeld in de vorm van ontwikkelingsprojecten. Daardoor ontstaat daadwerkelijke verbondenheid met andere culturen. Het levert veel nieuwe energie op en inspiratie om een bijdrage te leveren aan heelheid – zonder dat het expliciet zo benoemd wordt. Daadwerkelijke activiteit, die aanzienlijk meer betekent dan de vrijblijvende verplichte bijdrage die ge-koppeld is aan het passieve lidmaatschap van een vereniging.

Mijn generatie is blijkbaar niet meer in staat om ergens onbevangen tegenaan te kijken, om de nieuwe concepten van solidariteit te onderkennen en op hun eigen waarde te schatten. Jonge mensen zoeken nieuwe concepten van verbinding, waarmee ze in de toekomst vooruit kunnen. De zittende generaties moeten dat toestaan en accepteren dat er nieuwe vormen zijn, die misschien nog beter werken ook.

Ben ik nu naïef? Misschien. Maar ik zie vooral een nieuw perspectief ontstaan, vormgegeven door de komende generatie. Het zijn activiteiten vol van bezieling, maar veelal niet binnen de zo veilige institutionele kaders.

Kortom: ik zie eerder een façade van fragmentatie en individualiteit, waarachter een ontwikkeling schuilgaat die niet op voorhand negatief is. Ik zie een hernieuwd zoeken naar inspiratie – naar waardenoriëntatie. Een verlangen naar een visioen, een ideaal waaraan we ons kunnen verbinden, omdat dat ook veel ruimte biedt voor nieuwe creativiteit en voor verbinding aan de samenleving van morgen.

GROEI

Er wordt volop gesproken over het proces van individualisering. Dit begrip krijgt vaak een negatieve connotatie. Maar zou er geen sprake kunnen zijn van een andere, veel fundamenteelere ontwikkeling?

Herman Wijffels, recent afgetreden ser-voorzitter (ik ben een fan van hem), heeft mij eens voorgehouden dat de samenleving zich ontwikkelt in een permanent proces van emancipatie. Hij bedoelt daarmee dat de mogelijkheden voor zelfrealisatie steeds groter worden. Ik deel zijn beschouwing. Kijkend naar het huidige tijdsgewricht durf ik te stellen dat we in een nieuwe fase van emancipatie terecht zijn gekomen. Mensen willen steeds explicieter uitgedaagd worden op hun persoonlijke potentieel, op het eigen talent. Een appèl om dromen gerealiseerd te krijgen die aansluiten op de eigen mogelijkheden. Mensen worden daarmee zelfbewuster, maar we moeten dit niet op voorhand verwarren met de gedachte dat mensen door zelfrealisatie egoïstischer worden. Zelfrealisatie kan alleen maar door in verbinding te staan met andere mensen. Waarbij die verbinding met de ander niet een verlies van je eigenheid betekent, maar juist een groei aan eigenheid. Het is ook een merkwaardige gedachte dat iets voor anderen doen, je zou verarmen – je kunt juist groeien door iets weg te geven.

Groei – dat is wat spiritualiteit altijd beoogt. Groei van de persoon in de gemeenschap met anderen. Ik zie een samenleving dan ook niet als een verzameling individuen, maar als een gemeenschap van personen. Laatst kwam ik in een boeddhistische film de volgende raad tegen: 'Hoe voorkom je dat een druppel niet op-droogt? Door hem deel uit te laten maken van de zee.' Deel uit-maken van een gemeenschap, dat is heel iets anders dan een verzameling losse individuen. Dat betekent voor mijn gevoel ook dat het een permanente uitnodiging is om te werken aan een voort-durende verbetering van de diepere waarde van onze menselijke op-dracht.

Daar ligt wellicht ook de essentie van het leven. Leven betekent begeren, streven en verlangen, passie voelen – en elke begeerte, elk streven en verlangen richt zich ergens op, bindt zich ergens aan en geeft betekenis.

BESTEMMING

Ieder draagt iets kostbaars in zich wat in geen ander te vinden is. Dat te vinden is zijn weg.¹²

De cruciale vraag waar ieder op een bepaald moment voor staat is: geef ik gehoor aan de roep die steeds weer doorklinkt: 'mens, waar ben je?' Een roep als een bevrijdend perspectief.

In het beroepsonderwijs wordt impliciet geprobeerd een antwoord te geven op de vraag om dichterbij die menselijke maat te komen. Er wordt namelijk volop nagedacht over het 'competentiegericht leren'. Competentiegericht leren is gericht op het vergroten van de persoonlijke vermogens. Daarom wordt uitgegaan van de competenties waar iemand al over beschikt en bouwt een student vervolgens in een leertraject aan de uitbreiding van zijn persoonlijke vermogens.

Ik vind dat prachtig. Het gaat daarbij niet alleen om kennisoverdracht, het gaat ook om je houding in het leven, om reflectie op je handelen. Het gaat er niet alleen om hoe je je hamer vasthoudt, maar dat je ook nadenkt hoe je het misschien beter, anders kunt doen. Door mensen uit te dagen hoe ze er meer van kunnen maken, breng je er ook ondernemerszin in. Je ontwikkelt de werknemer tot werkondernemer.

De misvatting is vaak dat dat ten koste gaat van de professie. 'Laat ze nu eerst maar eens fatsoenlijk leren timmeren.' Ik waag dat te betwijfelen. Ik sprak laatst een ondernemer die zei: 'Tien jaar geleden hadden wij behoefte aan mensen die een hamer vast konden houden. Nu zijn we vooral op zoek naar werknemers die ook de kunst verstaan om de hamer neer te leggen. Vakmensen die ook weten hoe hun werk zich verhoudt tot dat van de collega's. Die zich realiseren wat het effect is van hun handelen en die niet elk probleem definiëren in termen van spijkers.'

Het is een mooi voorbeeld dat laat zien dat de arbeidsmarkt van vandaag juist vraagt om mensen die naast de instrumentele kant van de zaak, ook de reflectieve kant kunnen oppakken. Het onderwijs speelt daar heel mooi op in. Er zijn steeds meer voorbeelden van scholen die zeggen: wij bieden niet alleen een opleiding aan, maar wij dagen jou uit om na te denken over hoe het onderwijs zo ingericht kan worden, dat het tegemoet komt aan de mogelijkheden die jij hebt.

Mijn dochter meldde zich aan voor een hogeschool en kreeg te horen: wij proberen bij jou het besef te creëren waar je goed in bent, waarin minder goed en waarin je je wilt ontwikkelen. Naast kennisontwikkeling richt de opleiding zich dan ook op coaching van een ontwikkeling die gericht is op de arbeidsmarkt van morgen. Met alle kritische vragen die je erbij kunt stellen, richt het zich precies op dat wat wezenlijk is: het begeleiden van iemand in de ontplooiing van zijn of haar talenten, en het zich concentreren op het tot stand brengen van de verbinding met de maatschappij.

Met het ontwikkelen van een portfolio van competenties ben je er natuurlijk nog niet. Wezenlijk is de vraag: hoe bied je mensen die aan het groeien zijn een visioen? Hoe laat je ze zien wat de trekkracht van idealen is, en dat je er een betere wereld mee kunt creëren? Hoe bied je ze perspectief op een professionaliteit die verder gaat dan het smalle beroep? Kortom: hoe zorg je ervoor dat jonge mensen bezielde raken en naast hun vakmanschap gepassioneerd zijn, zodat ze kunnen groeien en hun talenten zich maximaal kunnen manifesteren?

Uitdagende vragen waar ik zeker geen finaal antwoord op heb, al weet ik zeker dat bezieling overdragen, bezieling vraagt. Van professionals die de wereld van jongeren begrijpen en die ontvankelijk zijn voor de veranderingen die zich maatschappelijk aan ons voordoen.

Als er onvoldoende tijd is voor contacten met bezielers, dan missen studenten de kans om in contact te komen met een 'vroedvrouw' – met iemand die hun talenten tot leven weet te brengen. Jonge mensen verlangen naar verhalen voorbij het vakmanschap, en dat is precies wat er nodig is om te kunnen groeien. De studenten van nu moeten straks zelf les geven op een school of mensen tot steun zijn in een verpleeghuis. We moeten dus vooral zorgen dat deze

jonge mensen met een volle rugzak en een goed kompas op pad gaan. Waarom? Omdat het van waarde is voor de sociale samenhang van de samenleving van morgen. Om heelheid te creëren.

Als je Herman Wijffels, die afgestudeerd is als econoom, vraagt aan welke colleges hij als bankdirecteur het meest heeft gehad, verwijst hij naar zijn colleges filosofie. Via de filosofie kunnen we maatschappelijke, politieke en sociale structuren ontdekken. Ik zou er dan ook voor willen pleiten dat filosofie in het hoger onderwijs een vast onderdeel van het curriculum wordt. Op deze wijze worden de komende generaties toegerust om de goede dingen te kunnen doen.

3 *De goede dingen doen*

Hoe weet je wanneer je de goede dingen doet? Welke koers beter is?

Ik daag u uit mij een ISO-norm voor betrokkenheid en engagement te laten zien, of een managementinformatiesysteem dat u informeert over wat werkelijk belangrijk is. Nee, het is niet spiritualiteit, maar het is de letterlijke zinloze functionele rationaliteit die de wereld van het bestuur en het management is gaan domineren. Dat is de rationaliteit van de vraag: doe ik de dingen die ik doe, goed? Dat is geen onbelangrijke vraag. Maar belangrijker – zeker voor bestuurders – is toch de vraag: doe ik de goede dingen?¹³

Het antwoord op deze vraag, gesteld door Wim van de Donk, voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, ligt voor mij in een levende traditie. Voor mij gaat dat om: bewaren en bouwen. Søren Kierkegaard zei:

*Het leven wordt voorwaarts geleefd,
maar achterwaarts gekend.*

Ik interpreteer dat als: leef naar de toekomst, maar probeer het vooral te verbinden aan wat je van oudsher hebt meegekregen. Probeer als het ware te wortelen in de traditie, wat zin geeft aan je leven van vandaag, maar ook perspectief geeft voor de samenleving van morgen. Daarom is het belangrijk om het visioen levend te houden, als een mogelijkheid om te werken aan een toekomst die anders is, beter – vol aspiratie en zingeving.

WEGWIJZERS

Waarden zijn onmisbaar om richting te geven aan heelheid, aan duurzaamheid. Waarden fungeren als wegwijzers. Plato sprak in die zin al over de sterrenhemel; mensen hebben steun nodig om koers te bepalen in hun dagelijks leven.

Er is ook zo'n mooie spreuk van Oscar Wilde. Op de sokkel van zijn standbeeld in Londen staat:

*We are all in the mud,
but some of us look at the stars.*

Maar als je zelf aanmoddert, dan heb je toch meestal een ander no-dig die je wijst op die sterren of die je er meer over kan vertellen. En als je naar de sterren kijkt dan merk je ook: die komen nooit los voor. Ze leven in constellaties: grote beer, kleine beer, melkweg. Dat kun je vergelijken met waarden, die staan ook nooit op zichzelf. Ze staan altijd in een context van een levensbeschouwelijke traditie, tegen een achtergrond van idealen, van christendom, sociaal-democratie of humanisme. Als je echt iemand wilt helpen die in de modder zit, dan is het van belang die context naar voren te halen.

Waarden geven vorm aan het grote geheim dat in de ontmoeting zit met de ander en de Ander. We worden als het ware uitgedaagd recht te doen aan die ander. Voor mij persoonlijk betekent dat een hartstochtelijk verbinden aan de aarde, oog hebben voor het kwetsbare en zoeken naar mogelijkheden om te dienen. Dat vraagt commitment, betrokkenheid, passie!

Dat is niet pretentief, maar geeft wel een intentie aan. Niet om tot het betere deel van de mensheid te behoren, maar als een proces van vallen en opstaan om tot een samenleving te komen waarin we elkaar dragen. Zoals Bono dat met u2 prachtig bezingt in zijn hit 'One':

*We're one,
but we're not the same.
We got to carry each other.*

'Verbinding' is als een sleutelwoord in mijn persoonlijke en maatschappelijke functioneren. Je hoort het woord tegenwoordig gelukkig steeds vaker; sommigen zetten dat weg als 'een hype', maar het is voor mij juist een signaal dat steeds meer mensen het belang van de achterliggende waarde inzien.

Zo was ik onlangs in de gelegenheid een symposium bij te wonen waar Ervin Laszlo sprak, de oprichter van de Club van Boedapest.¹⁴ Deze begenadigde persoon – wetenschapper, filosoof, musicus en schrijver – gebruikte meerdere malen het begrip 'verbinding' als sleutel voor de mondiale aanpak van duurzaamheid.

*Ondanks alle inspanningen zijn wij onderweg naar een onduurzame wereld.
(...) We hebben niet alleen geld en technologie nodig, maar vooral een andere manier van denken. We moeten bezorgd zijn over de aarde, maar er is een nieuwe generatie, een beweging die groeiende is, die transitie wil. Een generatie die de vraag stelt: waar gaan wij naar toe? Het gaat om de wil om systemen te verzoenen, om milieu, ecologie en economie met elkaar te verbinden.*

Kort daarna was ik op een bijeenkomst van Natuurmonumenten, waar ook het woord 'verbinding' gebruikt werd als rode draad voor het ecologische beleid voor de komende jaren. Een betere benadering om volkshuisvesting, een groen netwerk, generaties en economie aan elkaar te koppelen. Weg met de fragmentatie, maar kiezen voor integraliteit.

We staan misschien op een tweekoppeling en kunnen kiezen: gaan we door met het aanmoedigen van de gefragmenteerde zelfredzaamheid óf willen we de waarde van de verbindende solidariteit weer naar voren halen. 'Verbinding' is voor mij dan ook helemaal geen hype-achtig woord, maar een kader dat aangeeft hoe het ook kan en op welke wijze een duurzaam en hoopvol perspectief kan worden uitgetekend.

LEIDERSCHAP

Ik verwees eerder wat terloops naar leiderschap, door te pleiten voor het herstel van burgerschap en voor vertrouwen in de civil society.

De laatste jaren wordt er ook steeds meer een roep om (politiek) leiderschap gehoord. Maar ik geloof niet dat mensen roepen om autoritair leiderschap of om de Pim Fortuyns van deze wereld. Zij hebben geen behoefte aan opportunistisch leiderschap, maar aan een leiding die veel meer gaat in de richting van lotsverbondenheid. Dus waar in het huidige tijdsgewricht wordt uitgestraald dat leiderschap te maken heeft met directiviteit, 'wij bepalen wat er moet gebeuren', zie ik dat er in de maatschappij een heel andere ontwikkeling gaande is. Met name jonge

mensen zeggen: ik wil erkenning. Zij zijn op zoek naar nieuwe vormen van verbinding, van wederkerigheid, naar een nieuwe invulling van het begrip verantwoordelijkheid.

Leiderschap zoals dat door de huidige regering wordt uitgetekend is: luister, jullie moeten je aanpassen aan de eisen die wij op-leggen. Jonge mensen vragen echter veel meer om leiderschap dat de goede dingen doet en om nieuwe verbindingen die nieuwe vormen van solidariteit kunnen borgen.

Leiderschap vraagt ook maatschappelijke voorbeelden van dienende beschikbaarheid. Een stroom moet een bedding hebben en de kans krijgen om er te stromen. Er moeten mensen zijn die dat mogelijk maken. Noem het identiteitsdragers. Mensen die ontwikkelingen mogelijk maken – niet door oude concepten te restaureren of nieuwe instituties te creëren, maar door nieuwe inspiraties te bieden en ervoor te zorgen dat waardevolle ideeën kunnen stromen. De pneuma die je ontwikkelt, moet levend gehouden kunnen worden. Je moet een jong plantje cultiveren, koesteren.

Maak bijvoorbeeld programma's waarin de meerwaarde van diversiteit en multiculturaliteit tot uitdrukking kan komen. Leiders moeten ook laten zien dat ze deel uitmaken van hun gemeenschap. Niet vanuit een ivoren toren, maar heel praktisch. Zo ken ik uit mijn nabije omgeving het voorbeeld van een directeur die een minderbegaafde medewerker chef maakte van een afdeling waar hij enkel en alleen zelf werkzaam was. Dit is leiderschap. Herkennen en erkennen van de menselijke uniciteit; mensen motiveren en ze als het ware boven zichzelf uit tillen. Leiderschap kan inspireren, terwijl het in de praktijk van alledag vaak frustreert.

Leiderschap speelt een grote rol bij het bezielen van een gemeenschap. Het vraagt dan ook dat mensen worden uitgedaagd en aangesproken op hun bijdrage aan het grotere geheel. Leiderschap tonen betekent een antwoord vinden op de vraag: hoe zorg ik ervoor dat ieders talent het beste tot zijn recht kan komen? Hoe zorg ik ervoor dat het herkend wordt, dat mensen zich aangesproken voelen en dat ze zich erkend weten?

Leiderschap vormt een perspectief tegen neerpraterij. Schets je ideaalbeeld en laat zien wat je drijft. Het maakt je kwetsbaar, maar daarin zit juist ook je kracht. Authenticiteit zet mensen in beweging, dat is een eerste stap.

De snelste manier van inspireren is altijd communiceren. Dat is per definitie tweerichtingsverkeer – en in wezen non-verbaal. Uit een overvloed aan woorden pikt ons besturingssysteem, ons gevoel, feilloos die signalen op die als 'waar' worden herkend. En de waarheid hoef je altijd maar één keer te herkennen om hem nooit meer te vergeten!

Als je werkt met je volle aandacht en toewijding, dan verbind je je met de dingen die er echt toe doen. Ik ben ervan overtuigd dat je geestelijke gesteldheid zich rechtstreeks vertaalt in de kwaliteit van je handelen. Anderen merken dat direct. Het gaat erom dat je maximale aandacht richt op waar je mee bezig bent. Op de mensen met wie je bezig bent. Om het werken in verbinding met anderen en met je waarden.

Die werkhouding is overigens vaak meer ideaal dan realiteit. Denken en doen is natuurlijk twee. De bijbel staat vol met dat gegeven – en dat is ook de charme van dat boek. Je wordt uitgenodigd om het goede te doen, maar je bent mens en dus zul je veelal falen. Dat is ook niet erg, want voor mij is de bijbel vooral een boek voor morele oriëntatie. Een boek dat laat zien hoe het kan... Een onuitputtelijke bron van inspiratie.

4 *Inspiratie*

Ik voel een grote mate van ontvankelijkheid voor de verhalen ‘van toen’. Ik denk dat over het geheel genomen mensen ernaar verlangen en het waarderen. Wil Derkse, hoogleraar aan de Radboud Universiteit, heeft daarvoor een mooie beeldspraak: ‘Mensen zijn slappe bandjes en verlangen ernaar opgepompt te worden.’ Die lucht, letterlijk inblazing – inspiratie – kun je niet uit jezelf halen, daar heb je bronnen voor nodig.

Dat verlangen naar verhalen, dat zie je zelfs in het succes van Harry Potter. Stel je toch voor dat er in Peking 10.000 kinderen midden in de nacht staan te wachten om als eersten aan het zesde deel van Harry Potter te kunnen beginnen! En dat gaat dan over een cultuur die ze helemaal niet kennen, in een wat archaïsch taalgebruik... Je ziet het ook hier volop – zelfs bij de allerdrukste kinderen die normaal met vijf apparaten tegelijk bezig zijn. Als ze in Harry Potter verdiept zijn, zeggen ze tegen hun ouders: doe de tv eens uit, ik zit te lezen!

Mensen verlangen naar goede verhalen. Als je mensen geen verhalen vertelt, dan verdwijnt het visioen op een andere werkelijkheid. Ik ben ervan overtuigd dat mensen verhalen nodig hebben als referentiekader, om staande te kunnen blijven in de weerbarstige praktijk van alledag. Als een zoektocht om in een enkel kortstondig moment de essentie van het bestaan te pakken.

NIET WETEN

Soms lijkt het modderen, zoeken en tasten, zonder te weten waar je precies de oplossing moet zoeken. Soms krijg je ineens een helder idee, als een vergezicht. Ik las laatst een vergelijking met het beeld van een bergwandeling:

...als tussen de mist door in een straal licht het dal beneden even zichtbaar wordt. We zien iets, heel ver. De wolken trekken samen en kort daarop is alleen het glibberige bergpaadje zichtbaar. Daar moeten we langs om, hopelijk, straks in het dal aan te komen. Dat vage en ongrijpbare moment waarin we kort iets ondergaan, dat niet te beschrijven is, zou ik een visioen willen noemen. Een vergezicht, heel even. In een glimp een dal ontwaren. En dan weer duister. En helemaal op jezelf. Zoiets moet het zijn. Een niet te bewijzen realiteit; iets waarop je niet prat gaat. Niemand heeft het samen met jou gezien, maar het geeft jou richting. Zo'n visioen geeft richting, zonder dat de marsroute duidelijk is. (...) Een visioen roept beweging op, de beweging van een schoorvoetende wandelaar.¹⁵

Er is over het niet-weten trouwens een heel lange traditie van christelijke spiritualiteit. Zoals Augustinus die zei: ‘Als ik het begrijp, dan is het God niet.’ Een ander voorbeeld: als iemand vandaag de dag in het klooster wil treden, dan moet er eerst vastgesteld worden of diegene wel echt op zoek is naar God. Dus niet of iemand God gevonden heeft en denkt: jullie ook; dat komt mooi uit, dan sluit ik mij aan – maar of hij of zij zoekend is.

In dit verband vraag ik me soms ook wel af of de protestantse kerken het wel zullen redden. Daar leefde lang de traditie van de ratio, waarin je het ‘verander de wereld’ – hoe belangrijk dat

op zich ook is – bijna niet vervangen krijgt door het ‘verander jezelf’. Terwijl het om dat laatste gaat. Mensen laten zich aanspreken door rituelen, door klanken, geuren en kleuren. De rooms-katholieke kerk heeft dat van oudsher beter begrepen. Rituelen die de vreugde en het verdriet van het dagelijkse leven verbeelden.

Hierover hoorde ik ooit een prachtig verhaal, waaraan ik vaak moet denken:

Telkens als de grote rabbi Baäl Sjem zag dat zijn volk een ramp boven het hoofd hing, ging hij naar een bepaalde plek in het bos. Daar maakte hij een vuur, sprak een gebed uit, en het wonder gebeurde: het ongeluk werd afgewend.

Toen jaren later zijn leerling, de gevierde rabbi Magid van Mezeritsj om dezelfde reden de hulp van de hemel nodig had, ging hij naar dezelfde plek in het bos en zei: ‘Heer van het heil, luister naar mij! Ik weet niet hoe ik vuur moet maken, maar ik kan wel het gebed uitspreken.’ En opnieuw voltrok zich het wonder.

Weer een generatie later trok rabbi Mosje Leib van Sasov naar het bos om zijn volk te redden en hij zei: ‘Ik weet niet hoe ik vuur moet maken en ik ken het gebed niet, maar ik weet de plek.’ En dat was voldoende: ook nu gebeurde het wonder.

In de vierde generatie was het rabbi Israël van Rysjin die dreigend onheil moest zien te voorkomen. Hij zat in zijn leunstoel, met zijn hoofd in zijn handen, en sprak tot God: ‘Ik weet niet hoe ik vuur moet maken, ik ken het gebed niet en zelfs de plek in het bos kan

ik niet vinden. Het enige wat ik kan, is het verhaal vertellen.’

En het was voldoende. Want God maakte de mens omdat Hij van verhalen houdt.

DEEL VAN EEN GROTER GEHEEL

Een verhaal kan pas perspectief bieden als het is ingebed in een traditie. Daarmee doel ik niet exclusief op een christelijke traditie. Integendeel zelfs. Iets wat alle grote spirituele tradities gemeen hebben, is dat het rasters zijn die de groei van de mensen en de gemeenschap willen bevorderen. Of het nu het christendom is, de islam, het soefisme of boeddhisme: in alle tradities is groei het uitgangspunt.

Wil Derkse vertelde me in dit verband over de zogenaamde herbronningprocessen in de benedictijner orden. De Regel van Bene-dictus kan eeuwenlang zijn vorgelezen, maar juist daardoor niet meer echt worden verstaan. Er is vaak gaandeweg een woud aan interpretaties en bijkomende regeltjes ontstaan, die je afleiden van waar het wezenlijk om gaat. Je kunt dan pas weer groeien wanneer je je daarvan bevrijdt en teruggaat naar de bron: wat staat er eigenlijk?

Het gaat uiteindelijk altijd eerst om je eigen groei, wil je voor anderen iets kunnen betekenen. Dat is overigens ook een uitgangspunt van Zen.

Een eigentijds voorbeeld van iemand die helemaal niet aan een vast kader verbonden is, is Bono van de popgroep u2. Hij is iemand die een enorm appèl weet te doen op de samenleving van vandaag om tot verandering te komen. En dat op tal van gebieden, wat betreft de humaniteit in de breedste zin van het woord. Bono is als het ware een profeet van deze tijd, al zal hij zich daar waarschijnlijk niet gemakkelijk mee willen identificeren. Hij is een voorbeeld van iemand die zich los van welke traditie ook manifesteert, iemand met wie jonge mensen zich graag identificeren. Hij weet mensen in beweging te brengen, los van status of religie. Maar

tegelijk komt hij natuurlijk wel uit Belfast en is hij doordeesemd van katholieke spiritualiteit. Zijn overtuigingen zijn wel degelijk geworteld.

Dat woord heeft voor mij trouwens een diepere betekenis. Ik associeer het met een beeld uit Psalm 1: je kunt als mens pas groeien en vrucht dragen wanneer je ergens in geworteld bent.

*Hij zal zijn als een boom,
geplant aan stromend water.
Op tijd draagt hij vrucht,
zijn bladeren verdorren niet.
Alles wat hij doet komt tot bloei.*

Dus in stromend water, niet in een dode traditie, maar in een stroom. Traditie is een dynamische aangelegenheid. Traditie is als een rivier, het stroomt. Het heeft meestal meerdere bronnen, en vaak herken je het in het begin helemaal niet als een bron, lijkt het meer een beetje drassigheid. Ik ben wel eens helemaal stroomopwaarts op zoek gegaan naar de bron van een grote rivier, maar dat is dan niets spectaculairs. Het water borrelt gewoon langzaam ergens op en gaat stromen waar het een bedding vindt.

Net als met wonen: je kunt niet overal wonen. Je kunt wel globaal denken, maar alleen lokaal wonen.

Een eindje verderop voegt zich er een ander klein stroompje bij en later weer eentje; daar moet je maar van afwachten wat dat meebrengt, of het vervuilend werkt of verfrissend. Zo'n rivier ontwikkelt zich als een avontuur, verandert steeds in uiterlijk en omvang, en verlegt in de tijd ook haar loop. En uiteindelijk mondt het altijd uit in iets dat groter is dan zichzelf.

Dat geldt voor tradities ook: het is maar één traditie, die bijdraagt aan iets groters. En het moet het ook hebben van een continue toevoer van nieuwe stromingen en verfrissing door nieuw ge-dachtegoed.

In die beeldspraak zou je ook kunnen zeggen dat spiritualiteit dreigt op te drogen als de bedding te sterk wordt gekanaliseerd. Het contact met de bron en het oog voor het grotere geheel raakt dan op de achtergrond. Je kunt mensen door fris water en een goede bedding stimuleren tot groei en bloei, maar als je hun wortels afsnijdt of in strikte banen gaat leiden, dan verworpen ze.

Ubuntu! Mensen moeten zelf groeien, maar kunnen dat niet alleen. Ze komen pas tot leven in de gemeenschap, in relatie met hun bestemming in het grotere geheel.

Ook Aristoteles formuleerde het al als een uitgangspunt om te leven:

*De mens is onderdeel van de kosmos, een deel van een geheel.
Zelf is hij van geen belang, de zin van zijn bestaan ontleent
hij aan het grootste geheel waar hij onderdeel van is.¹⁶*

Geen nieuw inzicht dus, maar soms raken waarheden in de hectiek van alledag wel eens buiten beeld.

5 *Samenvattend*

Samenvattend zie ik bij jonge mensen dus zeker een ontvankelijkheid om heelheid te creëren, maar ze doen dat in een andere taal. Ze formuleren het misschien niet in termen die ons vertrouwd zijn, maar de komende generatie vraagt nadrukkelijk ook om respect voor de levende aarde, om voorzorgsprincipes te hanteren, om keuzes te maken voor duurzaamheid, maatschappelijk en economisch.

De nieuwe generatie is zich volop aan het verbinden aan de wereld van morgen. Ook al lijkt het soms alsof ze met hun rug staan naar oude tradities, ze zijn vooral op zoek naar andere wegen, andere antwoorden. Dat zie ik als een levende traditie. Jongeren van nu willen vaak los staan van instituties, maar dat betekent nog niet dat ze los staan van God. Jonge mensen lijken mij juist vol van de Eeuwige – ongeacht of ze dat zo benoemen. Sommigen zullen zo'n keuze voor nieuwe vormen misschien negatief beoordelen, maar ik vind dat heel perspectiefvol. En wat een zegen dat maar liefst 80% van de jongeren een associatie heeft met bidden!

Ten slotte de eigendomsvraag: wat kan ik zelf doen?

Wij mensen zijn zielen die anderen kunnen *bezielen*. Dat hoeft helemaal niet met nieuwe inzichten, grote gebaren of spectaculaire resultaten te zijn. Maar het is wel een vereiste dat je als mens, als leraar of leidinggevende, zelf in contact blijft met je ankerpunten, de sterren blijft zien, want anders kun je dat ook niet doorgeven. Als je zelf niets te vertellen hebt, kun je niet verlangen dat een ander luistert.

Dat zie ik om me heen wel als een bedreiging, dat juist de mensen die in leidinggevende posities belanden of voorbeeldrollen zijn gaan vervullen, het te druk krijgen om nog tijd vrij te maken om zelf in contact met hun bronnen te blijven. Tijd om je op te laden met nieuwe spirit. Naar mooie muziek luisteren of een gedicht lezen. Genieten van de natuur. Tijd ook voor stilte. Tijd om terug te keren naar je bron.

Het verhaal gaat... Ik heb het bij gerucht vernomen, het zou wel eens kunnen zijn dat... Wat een dynamiek. Niet een verhaal van vroeger, maar van vandaag en morgen. En wat een verhaal!

Noten

- 1 Harry Kuitert, *Wat heet geloven, Structuur en herkomst van de christelijke geloofsuitspraken*, Baarn 1975.
- 2 Jan Greven, *De bijbel van mijn jeugd*, Amsterdam 2005.
- 3 Huub Oosterhuis, *Zien soms even*, Kampen 1994, 2005¹⁵.
- 4 Willem Barnard, 'Een zaaier ging uit om te zaaien', *Gezang* 54.
- 5 'Tevreden met het eigen leven, ontevreden met de samenleving', *Sociaal en Cultureel Rapport 2004*, Den Haag 2004.
- 6 Gabriel van den Brink, Thijs Jansen en Dorien Pessers (red.), *Beroepszeker – Waarom Nederland niet goed werkt*, Amsterdam 2005.
- 7 Maerten Prins, *Jeugd in Fragmenten. Over jongeren, cultuur en religie*, promotieonderzoek Radboud Universiteit, Nijmegen 2006.
- 8 Antoine de Saint-Exupéry, *De kleine prins*, 1943.
- 9 Lao Tse, *Tao-Teb-King*.
- 10 Bram Vermeulen, 'De steen', uit: *Onvolledig werk*, Antwerpen/Baarn 1999.
- 11 Antoine de Saint-Exupéry, *De kleine prins*, 1943.
- 12 Martin Buber, *De weg van de mens*, Utrecht 1996.
- 13 Wim van de Donk, 'Besturen vanuit een bezielde balans, over de rationaliteit van spiritualiteit', in: Huib Klamer, Hein Pieper (red.), *Spiritualiteit in managen en besturen, een vruchtbare verbinding?*, Budel 2003.
- 14 In 1993 richtte Ervin Laszlo de Club van Boedapest op als een informele vereniging van actieve opinieliders op het gebied van kunst, wetenschap, religie en cultuur. Doel van de vereniging is het wereldwijd bevorderen van een verantwoordelijker ethiek in alle samenlevingen om op deze planeet vrede en duurzaamheid te bereiken. Ereleden zijn o.a. de Dalai Lama, Václav Havel, Hans Küng, Desmond Tutu en Jane Goodall.
- 15 Eduard Kimman, secretaris-generaal van de Nederlandse Bisschoppenconferentie, in: *Mensen met een verhaal*, Heerenveen 2004.
- 16 Aristoteles, *Over de kosmos*, 340 v.C.

Over de auteur

Doekle Terpstra werd 16 april 1956 geboren in Witmarsum, Friesland. Hij studeerde Personeelswerk en Arbeidsverhoudingen aan de Christelijke Sociale Academie 'De IJsselpoort' in Kampen. Na zijn studie (1980) werd hij direct actief voor het Christelijk Nationaal Vakverbond (cnv), als districtsbestuurder van de Industrie- en Voedingsbond cnv in Rotterdam. Later werd hij lid van het dagelijks bestuur van die bond. Hij was van december 1998 tot 1 mei 2005 voorzitter van de vakcentrale cnv. Uit hoofde van die functie was hij lid van de ser en de Stichting van de Arbeid. Sinds 1 mei 2005 is hij voorzitter van de hbo-raad.